

Ходанович В. О.,
кандидат юридичних наук,
докторант
Національної академії Служби безпеки України

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЯВЛЕННЯ Й РОЗСЛІДУВАННЯ ШПИГУНСТВА В УКРАЇНІ ТА ФРН

Анотація. У статті розглядаються окремі питання, що пов'язані з виявленням спецслужбами України та Федеративної Республіки Німеччина шпигунської діяльності, з особливостями розслідування шпигунства органами досудового розслідування.

Ключові слова: шпигунство, діяльність із розслідування, кримінальне провадження, контррозвідувальна діяльність.

Постановка проблеми. Вітчизняне суспільство сьогодні не лише розуміє потребу набуття Україною статусу демократичної, правової держави, а й усвідомлює надзвичайну важливість її захисту від потенційних і реальних загроз. Впливові політичні кола деяких країн – сусідів України – дедалі активніше вдаються до недружніх дій щодо нашої держави, піддають сумнівам її територіальну цілісність, намагаються вплинути на внутрішні політичні процеси, вдаються до спроб втрутитися в економіку країни. Інтерес до України як об'єкту розвідки останнім часом збільшився. Сусідньою державою РФ здійснюються системні кроки зі знищення української державності, з початку 2014 року фіксується безпрецедентна активізація розвідувальної та розвідувально-підривної діяльності спецслужб РФ проти України, який передував тривалий і системний процес підготовки до агресії, анексії території, соціально-економічної та суспільно-політичної дестабілізації із застосуванням методів «гібридної війни» [1, с. 28-29]. Розвідувальна діяльність іноземних спецслужб та використовуваних ними організацій стала сьогодні фактором, який загрожує національній безпеці та цілісності України. У зв'язку з цим першорядного значення й особливої актуальності набуває розробка комплексу проблем, спрямованих на вдосконалення діяльності Служби безпеки України (далі – СБУ) з виявлення, розкриття й досудового розслідування, припинення й запобігання шпигунства та державної зради у формі шпигунства. Успішна боротьба з цими злочинами залежить від багатьох факторів, у тому числі від підвищення актуальності наукових досліджень, поступального розвитку і зв'язку криміналістики, теорії контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу, їх впровадження в практичну діяльність СБУ.

Питання забезпечення безпеки держави від розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав багатьма науковцями розглядається в аспекті складної багаторівневої системи, функціонування якої забезпечується різними видами та напрямками людської діяльності, зокрема контррозвідувальною, оперативно-розшуковою, кримінально-правовою, кримінально-процесуальною, криміналістичною та ін. Велике теоретичне й практичне значення проблеми протидії шпигунству неодноразово спонукало дослідників і практичних співробітників звертатися до її вивчення. З позиції науки кримінального права питання протидії шпигунству розглядалися у працях О.Ф. Бантишева, І.В. Дюрдіця, О.О. Дудорова, С.В. Дякова, Н.І. Заго-

роднікова, О.Ю. Звонарьова, В.С. Картавцева, О.О. Климчука, В.А. Ліпкана, М.І. Мельника, Г.В. Новицького, В.М. Рябчука, М.І. Хавронюка, Р.Л. Чорного, Д.В. Царьова, В.М. Шлапаченка та інших вітчизняних вчених. За останнє десятиліття має місце певна активізація в дослідженні кримінально-процесуальних та криміналістичних проблем протидії шпигунству та іншим злочинам проти основ національної безпеки України. Наукова скарбниця вітчизняної науки збагатилася низкою вагомих праць фахівців у галузі криміналістики, кримінального процесу, теорії оперативно-розшукової діяльності В.А. Колесника, С.С. Кудінова, М.А. Погорецького, М.Є. Шумили, Л.І. Щербини та ін., в яких розглянуто низку важливих проблем та позначено шляхи їх вирішення, зокрема, щодо взаємодії оперативних і слідчих підрозділів та їхніх співробітників у досудовому розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України, розуміння сутності оперативної діяльності, її завдань та використання отриманих результатів в інтересах кримінального судочинства, вдосконалення засобів доказування в кримінальних провадженнях, розроблення нових та вдосконалення існуючих методик розслідування шпигунства та державної зради у формі шпигунства і т. ін.

Мета статті – розглянути окремі питання, що пов'язані з виявленням спецслужбами України та ФРН шпигунської діяльності.

На сьогодні в Україні стоїть питання щодо реформування Служби безпеки України, головною метою якого є утворення ефективної, динамічної та гнучкої в управлінні спеціальної служби, укомплектованої високопрофесійними фахівцями, приведення завдань, функцій і напрямів її діяльності у відповідність з актуальними потребами захисту суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Активно долучившись до реалізації європейського вектору розвитку на фоні спротиву силам, які прагнуть завадити цьому, необхідно критично переосмислити історію створення та еволюції національних спеціальних служб. Необхідно вивчати досвід нормативно-правового регулювання контррозвідувальної діяльності та її організації, що склався як в Україні, так і за кордоном, адаптувати його до потреб сучасності [2, с. 25]. Одним із напрямів реформування власних спеціальних служб є вивчення досвіду іноземних держав, зокрема окремих країн ЄС з питань виявлення й досудового розслідування шпигунства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно зазначити, що проблеми забезпечення національної безпеки є одними з найважливіших на будь-якому етапі розвитку держави: вони існують у кожній сучасній державі й пов'язані з вирішенням цілого комплексу завдань у політичній, інформаційній, воєнній, економічній, соціально-гуманітарній, правовій, ідеологічній та інших сферах розвитку суспільства і держави.

Для вдосконалення засобів і методів протидії шпигунській діяльності спецслужб іноземних держав недостатньо вивчати шпи-

гунство лише як злочин та способи його вчинення, а необхідно досліджувати таку діяльність як соціальне явище, оскільки вести боротьбу із розвідувально-інформаційною, розвідувально-підривною діяльністю старими засобами й методами просто неможливо.

Сьогодні розвідувально-підривна діяльність спецслужб іноземних держав становить собою систему ретельно спланованих і послідовно здійснюваних заходів. Таку діяльність спецслужб іноземних держав розглядають як діяльність з використання проти-правних засобів та методів здобування розвідувальної інформації шляхом шпигунства, проникнення до секретів, які охороняються законами держави, а також здійснення спеціальних розвідувальних операцій, спрямованих на підриив конституційного ладу, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу держави [3]. Дії будь-якої особи, котрі посягають на державний суверенітет, конституційний лад, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал, інформаційну безпеку України, життєво важливі інтереси держави, а так само й права і свободи громадян, вторгаються у сферу охорони державної таємниці, за наявності відповідних кримінально-правових ознак є злочинами, кримінальна відповідальність за які передбачена Розділом 1 Особливої частини КК України.

Кримінально-караними діями визнаються аналогічні злочини і за кримінальним законодавством ФРН. Злочини проти державної безпеки розміщені в Розділі другому «Державна зрада та загроза зовнішній безпеці». Поняття «державної таємниці» надано в § 93 Кримінального кодексу ФРН. Зокрема, частиною 1 згаданої статті передбачено, що державною таємницею є факти, предмети або відомості, котрі доступні лише обмеженому колу осіб і які мають зберігатись у таємниці від іноземної держави, щоб попередити небезпеку спричинення шкоди зовнішній безпеці ФРН. § 94 передбачена кримінальна відповідальність за державну зраду; § 96 – за «Зрадницьке шпигунство: вивідування державної таємниці»; § 98 – за «Зрадницьку агентурну діяльність»; § 99 за агентурну діяльність секретних служб [4].

В арсеналі державних засобів протидії розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності спецслужб іноземних держав важливе місце належить силам та засобам оперативних підрозділів СБ України, які відіграють значущу роль серед найбільш ефективних засобів боротьби зі злочинністю. При цьому беззаперечним є те, що використання специфічних, за необхідності – негласних сил, засобів і методів суб'єктами контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності є одним з важливих і невід'ємних компонентів успішної роботи для вирішення завдань з виявлення, попередження, припинення і розкриття злочинів проти основ національної безпеки України [5, с. 178].

Необхідно зазначити, що в більшості країн Європейського Союзу в структурі спеціальних служб існують контррозвідувальні служби, діяльність яких регулюється відповідними законами. Так, наприклад, у ФРН контррозвідувальна діяльність спеціальних органів регулюється Федеральним законом «Про захист Конституції», який був прийнятий 20 грудня 1990 року. Цим законом до завдань контррозвідувальної діяльності віднесено збирання й аналіз інформації щодо: спрямувань проти конституційного ладу, цілісності й безпеки Федерації; корупційних правопорушень серед представників вищих органів державної влади під час виконання ними службових обов'язків; втручання в діяльність державних органів Федерації з боку іноземних держав; загроз і спрямувань щодо зовнішніх інтересів Федера-

ції; розпалювання міжнаціональної ворожнечі, що перешкоджає мирному існуванню народів; здійснення перевірки осіб під час допуску до державної таємниці; інформування державних органів щодо загроз безпеці Федерації. В ході збирання відомостей щодо загроз безпеці Федерації контррозвідувальним органам надано право застосовувати методи, сили й засоби для негласного збирання інформації, включаючи конфіденційних помічників, проведення негласних спеціальних оперативних заходів (прослуховування, відеозапис, зовнішнє спостереження та ін.), тайнопис, документи прикриття та інші розвідувальні засоби. З метою виявлення й попередження розвідувально-підривної діяльності органам контррозвідки надано право залучати до сприяння телекомунікаційні, транспортні підприємства, кредитні й фінансові установи. Окрім цього, вони уповноважені витребувати у фінансових установ відомості щодо банківських рахунків та їх власників, щодо банківських вкладів та руху активів. Законом визначені особливі права органів контррозвідки в отриманні інформації з інших державних органів. У такому випадку головним критерієм під час обміну інформацією виступають інтереси державної безпеки. Зокрема, дозволено направляти запити щодо отримання матеріалів стосовно будь-яких осіб, які цікавлять контррозвідувальні органи, до будь-яких державних органів без обґрунтування причин запити.

Німецький фахівець О.С. Міхаеліс у своїй монографії «Політичні партії під наглядом відомства з охорони Конституції: демократія між толерантністю та військовою готовністю» зазначає, що до завдань цієї спецслужби відносять збирання й аналіз інформації про дії і наміри, спрямовані проти конституційного ладу ФРН. Також до її компетенції входить забезпечення безпеки федеральних установ та попередження діяльності, яка загрожує безпеці країни, в тому числі й розвідувальної діяльності на користь іноземних держав. Федеральне відомство з охорони конституції може збирати, обробляти й використовувати всю інформацію, необхідну для виконання своїх завдань, включаючи персоналізовані дані. Воно може використовувати методи, засоби й інструменти для прихованого збирання інформації, включаючи агентуру (довірих осіб), зовнішнє спостереження, звуко- й відеозапис, тайнопис, фальшиві документи (маються на увазі документи прикриття), «замасковані» автомобільні номери. Неминучі при цьому вилучення з таємниці переписки, поштової і телеграфного повідомлень регулюються окремим законодавством, згідно з яким телефонні розмови можна лише прослуховувати і записувати, листи лише відкривати і читати, якщо є підозра, що плануються або вже вчинені певні тяжкі кримінальні злочини, такі, як участь у терористичних об'єднаннях, державна зрада, зрада Вітчизни або діяльність агентів у таємних службах. Заходи з нагляду за кореспонденцією, поштовими і телеграфними повідомленнями повинні проводитися після відповідної перевірки за особистим розпорядженням міністра внутрішніх справ або його заступника. Про розпорядження повинна бути повідомлена спеціальна комісія парламенту, котра проводить перевірку і вирішує, чи є передумови для проведення заходів. Її рішення є кінцевим. Інформація, яку збирає відомство на підставі своїх законних повноважень, піддається ретельному аналізу, у випадку необхідності Відомство інформує про результати МВС, інші відомства з охорони Конституції, поліцію, прокуратуру та інші органи [6].

Особливістю діяльності контррозвідки ФРН є те, що вона, на відміну від поліції – правоохоронного органу, що діє за принципом легальності (тобто зобов'язаного розслідувати, розкривати

та попереджати правопорушення), діє за принципом оперативної доцільності. Це означає, що спецслужби не зобов'язані розкривати кожний злочин і мають достатнє поле для маневру за наступної передачі відомостей про кримінальні правопорушення поліцейським службам. У такому випадку інтереси довготривалої оперативної гри з іноземними розвідками превалюють над можливістю притягнення агентів до кримінальної відповідальності. Відповідно до принципу доцільності, органи кримінального переслідування вільні у прийнятті рішення щодо того, чи треба здійснювати розслідування чи можна відмовитися від кримінального переслідування [7, с. 35].

Необхідно зазначити, що пізнання фактичних обставин шпигунства розпочинається ще до початку досудового розслідування і часто – в межах контррозвідальної та оперативно-розшукової діяльності. Проте доказування в кримінальному провадженні як елемент пізнання об'єктивно не може виникнути до виконання відповідних процесуальних процедур, оскільки для цього потрібне процесуальне опосередкування. Оцінка слідчим результатів оперативного пізнання фактичних обставин шпигунства, державної зради тощо може стати поштовхом для розвитку пізнання кримінально-процесуального і вплинути на прийняття слідчим рішення про внесення відомостей про виявлений злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок кримінального провадження. Основним суб'єктом оперативно-розшукового пізнання є співробітник оперативного підрозділу, який здійснює таку діяльність і має певні владні повноваження, що визначаються його посадовим статусом [8, с. 142-143].

Процес розслідування злочинів є одним із найбільш складних видів соціальної діяльності. Розслідування таких тяжких злочинів проти основ національної безпеки України, як шпигунство та державна зрада у формі шпигунства, пов'язане зі значним обсягом роботи, специфічністю умов розслідування, необхідністю проведення комплексу контррозвідальних, оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) й негласних слідчих (розшукових) дій. Пізнання слідчим обставин шпигунства виникає як необхідність, обов'язковість реагування з боку держави у формі здійснення досудового розслідування на загрозу гарантіям розвитку механізму безперешкодної роботи влади та існуванню суспільства. У зв'язку з цим фактичні обставини, які встановлюють у результаті процесуального пізнання, є юридичною істиною за своїм змістом та наслідками. Фактичний бік пізнаного переломлюється кризь призму юридичної оцінки, а тому і спрямованість пізнання, і зміст встановленого слідчим у ході проведення ним слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій є доволі специфічними. Пізнання слідчим фактичних обставин кримінального правопорушення передбачає наявність процесуальних приписів щодо порядку вчинення певних дій слідчим, має визначені межі пізнання, які суворо окреслені нормами права.

Початок кримінального провадження переводить процес пізнання фактичних обставин вчиненого злочину на процесуальний рівень і зумовлює початок доказування. Проте це не позбавляє пізнання його багаторівневого характеру. Контррозвідальна діяльність також надає свій внесок у таке пізнання і може навіть виявляти певний вплив як на процесуальне пізнання, так і на подальший хід доказування. Пізнання обставин шпигунства та державної зради у формі шпигунства в межах здійснення за дорученням органу досудового розслідування оперативно-розшукових заходів надає можливість

отримати оперативним шляхом інформацію, що потрібна для прийняття слідчим, прокурором процесуальних рішень щодо здійснення певних або інших слідчих (розшукових) дій, обрання тактичних прийомів їх проведення, застосування тактичних комбінацій, оперативно-тактичних операцій. Оперативно-розшуковим шляхом може бути зібрана інформація, яка характеризує особу підозрюваного, його спосіб життя, наміри й можливості щодо переховування від кримінального переслідування, його зв'язки тощо. Це також є способом пізнання фактичних обставин злочину і може мати значення для прийняття низки процесуальних рішень.

У Німеччині діє заповідь розподілу компетенції між спецслужбами та поліцейськими органами, особливо відділами державної безпеки федеральної і земельної поліцейських служб. На відміну від німецьких спецслужб, поліція Німеччини для виконання своїх завдань із розслідування злочинів має певні повноваження примусу. Вона може здійснювати арешт людини, обшукувати, викликати на допит, допитувати, проводити впізнання, обшуки в житлі, конфісковувати предмети. На відміну від поліції, яка працює як правоохоронний орган і діє за принципом легальності, тобто зобов'язана стежити, розслідувати, розкривати і попереджати правопорушення, німецькі спецслужби здійснюють свою діяльність за принципом доцільності. Це означає, що спецслужби не зобов'язані розкривати будь-який злочин проти національної безпеки держави і можуть мати достатні можливості для рішення щодо передавання даних про такі правопорушення поліцейським службам. Проте сьогодні спостерігається тенденція використання в діяльності поліції методів спецслужб, це пояснюється тим, що як і в нашій країні, в Німеччині певною мірою відбувається процес «асиміляції норм розшукового права в класичні процесуальні інститути, що встановлюють процедуру пізнання та документування слідів протиправних діянь на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень» [9, с. 65].

Сучасний порядок організації досудового провадження, а саме слідчі та оперативно-розшукові повноваження посадових осіб на досвіді ФРН та інших країн ЄС, розглядаються науковцями в контексті попереднього слідства із застосуванням негласної інформації поліцією в доказуванні, оскільки характерною особливістю Європейських законодавств є відсутність у ньому уособленої оперативно-розшукової діяльності, яка виведена за межі кримінально-процесуального регулювання. На думку законодавців цих країн, всі дії, що спрямовані на виявлення, розкриття й розслідування злочинів, мають єдині корені, у зв'язку з чим відсутня необхідність в їх диференціації [10, с. 172]. Підслідність тієї або іншої категорії кримінальних справ прокуратурі визначається Кримінально-процесуальним кодексом ФРН. На органи прокуратури покладено функції розслідування державних і політичних злочинів. Як тільки прокуратурі стало відомо із заяв або інших джерел про підозру у вчиненні державного або політичного злочину, вона повинна дослідити обставини справи для вирішення питання щодо порушення публічного обвинувачення. Вона зобов'язана дослідити не лише обвинувальні, а й виправдувальні обставини, зберігати докази, які можуть бути втрачені, з'ясувати обставини, які мають значення для визначення міри покарання й застосування кримінального закону. Відповідно до КПК прокурор вправі витребувати від усіх органів публічної влади надання різноманітних відомостей, проводити самостійно-

но розслідування або за допомогою органів влади та чиновників поліцейської служби. Таке дізнання містить проведення слідчих дій й прийняття рішень, передбачених законом. Прокурор вправі особисто здійснювати розслідування, проводити допити, надавати доручення поліцейським органам на проведення обшуку, вилучення речових доказів тощо [11].

Висновки. Вивчення досвіду діяльності спецслужб Федеративної Республіки Німеччина у виявленні злочинів проти основ національної безпеки та поліції й прокуратури із розслідування шпигунства показує, що, не дивлячись на відмінності в технічній озброєності, правовому регулюванні їх діяльності, має місце низка загальних з українською спецслужбою проблем, які потребують свого розв'язання, зокрема це проблеми порушення кримінальних справ про шпигунство, використання в доказуванні відомостей, отриманих негласним шляхом, та інші.

Література:

1. Марущак А.І., Петров О.Г. Інформаційна взаємодія вітчизняної контррозвідки із громадськістю: теоретико-правові передумови і сучасність. Роль і місце національної спецслужби в історії українського державотворення. Київ: ВПЦ «Київський Університет», 2017. С. 28-29.
2. Кудінов С.С. Національна спецслужба в українському державотворенні: проблеми сучасності та шляхи їх вирішення. Роль і місце національної спецслужби в історії українського державотворення. Київ: ВПЦ «Київський Університет», 2017. С. 25-26.
3. Лекарев С.В., Порк В.А. Бизнес и безопасность: толковый терминологический словарь. Москва: Ягуар, 1995. 336 с.
4. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии. В редакции от 13 ноября 1998 г.
5. Ходанович В.О. Окремі питання виявлення й досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки України. Вісник Академії адвокатури України. 2017. Т. 14. Число 38. № 1. С. 177-185.

6. MICHAELIS L.O. Politische Parteien unter der Beobachtung des Verfassungsschützes: Die Streitbare Demokratie zwischen Toleranz und Abwehrbereitschaft. Baden-Baden: Nomos Verl., 2000. 292 s.
7. Бойльке В. Уголовно-процессуальное право ФРГ: учебник; перевод с нем. Я.М. Плошиковой, под ред. Л.В.Майоровой. Красноярск: РУМЦ ЮО, 2004. 352 с.
8. Колесник Ю. Використання слідчим результатів оперативно-розшукового пізнання фактичних обставин вчинення злочину. PRO FUTURO oswiata i nauka bez granic. 2014. № 2 (6). P. 138-149.
9. Глушков В.А., Білічак О.А. Гарантії дотримання конституційних прав особи у провадженні негласних слідчих (розшукових) дій. Актуальні проблеми держави і права. 2013. Вип. 67. С. 65-75.
10. Трефилов А.А. Организация досудебного производства по УПК Швейцарии 2007 года: дисс. ... к.ю.н. Москва, 2014. 199 с.
11. Щерба С.П., Додонов В.Н. Полномочия прокуроров на досудебных стадиях в уголовном процессе Германии, Франции, Англии, Италии и Испании. Законность. 2011. № 6. С. 53-57.

Ходанович В. А. Отдельные вопросы выявления и расследования шпионажа в Украине и ФРГ

Аннотация. В статье рассматриваются отдельные вопросы, связанные с выявлением спецслужбами Украины и ФРГ шпионской деятельности, с особенностями расследования шпионажа органами досудебного расследования.

Ключевые слова: шпионаж, деятельность по расследованию, уголовное производство, контрразведывательная деятельность.

Khodanovych V. Separate issues of detection and investigation of espionage in Ukraine and the Federal Republic of Germany

Summary. The article deals with certain issues related to the detection of espionage by special services of Ukraine and the Federal Republic of Germany, peculiarities of the investigation of espionage by the bodies of pre-trial investigation.

Key words: espionage, investigation activities, criminal proceedings, counterintelligence activities.